

Elfnovemberlezing: Moedig herdenken

door Olivia U. Rutazibwa

Ter voorbereiding van de lezing vanavond las ik de bijdragen van mijn voorgangers. Ik ben oprecht dankbaar dat ik in hun voetsporen mag treden. Tegelijkertijd schreef ik deze bijdrage in de bijzonderlijk gruwelijke periode van vernieuwde genocide in Palestina, en de uitdeining van het geweld in de rest van de regio. Ik zeg vernieuwd, want na meer dan zeventig jaar, is niets echt 'nieuw' in dit verhaal. Ondertussen en sindsdien zijn er zo veel andere brandhaarden van geweld en vernieling. Vernieling van mensenlevens, van gemeenschappen en sociaal weefsel, van kennis, van milieu en leefbaarheid.

Genocide. Epistemicide. Ecocide.

Mijn naam is dr. Olivia Umurerwa Rutazibwa, en ik ben een Rwandees-Belgische politicologe, geboren in Brussel en getogen in Antwerpen. Ik werkte voorheen als projectmanager in het Vredescentrum van de provincie en de Stad Antwerpen, als onderzoeksassistent aan de Universiteit Gent en uiteindelijk als journaliste, columniste en Afrikareducteur bij MO* Magazine voor ik elf jaar geleden naar het Verenigd Koninkrijk verhuisde. Aan de universiteit van Portsmouth gaf ik acht jaar les in Ontwikkelingssamenwerking en Europese Studies. Intussen geef ik al meer dan drie jaar les in Mensenrechten en Politiek in het Departement Sociologie aan de Londen School of Economic and Political Science.

Ik denk dus al twee decennia professioneel na over wie en wat mag leven, of wegwerpbaar is, en hoe we onze samenleving en globale orde hebben georganiseerd rond deze logica. Ik ben een Vlaams kind van een Belgische, genocidaire, koloniale rekening aan de andere kant van de wereld. Daarom misschien. Ik ging naar school in Antwerpen en groeide op met gedetailleerde herinneringen aan de gruwelen van de Wereldoorlogen.

Jaarlijks komen mensen, zoals vanavond, samen om het officiële einde van de vijandigheden, het stilleggen van de wapens, te herdenken. En terecht. Intussen kijk ik, niet voor het eerst in mijn leven, met lede ogen naar hoe de geschiedenis zich maar blijft herhalen. Telkens weer, en best wel systematisch, vergeten we. We falen het geweld te (h)erkennen als gruweldaden die we heel goed kennen uit ons eigen verleden. Uit ons heden. Ik vraag me soms oprecht af wat het nut is van herdenken, van herinneren.

De Engelse naam voor 11 November is Remembrance Day. *Re-mem-bering* doet me denken aan wat ik leerde van de dekoloniale denker Ngũgĩ wa Thiong’o via mijn collega Sabelo Ndlovu-Gatsheni: re-mem-bering, herinneren of herdenken niet enkel als het tegenovergestelde van vergeten, maar ook als het terug aan elkaar rijgen van dat wat koloniaal geweld uit elkaar gerijt heeft, en blijft scheiden van elkaar. Het gaat om het terug aan elkaar naaien van mensen en hun gemeenschappen, van hun verhalen, taal en kosmologiën, van hun leefomgeving, van zichzelf. Her-inneren, her-denken, re-mem-bering...is dan, eerder een viering van de overwinnaars, of de eer en glorie van één volk of staat, een bewust antikoloniale daad, een viering van een waardig leven voor alles en allen.

Vanavond buig ik me met jullie over hoe deze manier van herdenken er uit zou kunnen zien. Ik doe het in 11 fragmenten en haal schijnbaar heel uiteenlopende voorbeelden uit de actualiteit, literatuur en persoonlijke anekdotes aan. Omdat een coherent verhaal aaneenrijgen in tijden van genocide me moeilijk valt. Maar ook omdat alles aan elkaar verbonden is. En omdat we 11 november – het stilleggen van de wapens – terecht al 106 jaar vieren.

...

Één

“U weet al genoeg. Ik ook. Het ontbreekt ons niet aan kennis. Het ontbreekt ons aan de moed om onder ogen te zien wat we weten en daaruit conclusies te trekken.”

Zo opent de Zweedse auteur Sven Lindqvist zijn boek *Uitroeien die beesten*. Hij schreef het in het Zweeds in 1992, verscheen

in het Engels in 1997 en uiteindelijk in het Nederlands in 2022. Lindqvist had het toen specifiek over de Europese koloniale wandaden. Maar ook over zichzelf, en over zoveel meer, want bijna dertig jaar eerder verschijnt een gelijkaardige zin in zijn boek *De mythe van Wu Tao-Tzu* uit 1967. Hij bevond zich toen in Maoïstisch China en reflecteert over hoe hij daar debatten voert en discussies beslecht: “*Op welk moment weiger ik conclusies te trekken uit hetgeen we allemaal al weten? (...) Mijn denken was zo opgebouwd dat het de zwakke plekken kon opsporen, maar wat moest het verbergen? (...) Wat stoppen we achter slot en grendel om te ontsnappen aan hetgeen we al weten? Ik wist het al. Het is de geschiedenis van imperialisme. De miserie van de menigte. Het is de staat van de wereld.*”

Uitroeien die beesten is een boek dat bestaat uit 169 korte fragmenten. Het buigt zich over de uitroeingsdrang die zo centraal aanwezig lijkt te zijn in de Europese moderne geschiedenis. Het hoofdpersonage reist per bus door de Sahara richting centraal Afrika. Tegelijkertijd maakt de man ook een intellectuele historische reis via zijn computer in koloniale geschriften en literatuur over uitroeiing. Dat personage zonder naam – misschien Lindqvist zelf? – raakt geobsedeerd door de zin “Uitroeien die beesten!” in het boek “*Het hart der duisternis*” van de Pools-Britse auteur Joseph Conrad uit 1899.

Het hoofdpersonage in Conrad’s boek, Marlow, is een schipper die veel wilde verhalen hoort uit de Congo Vrijstaat. Hij vertrekt uiteindelijk op expeditie om de vermiste “avonturier” Kurtz op te sporen. Eens hij Kurtz vindt, treft hij een personage waar nog erg weinig menselijkheid in terug te vinden is. Een personage dat letterlijk roept: “uitroeien die beesten!” over de gekoloniseerde volkeren. Marlow is ontzet en vindt Schultz absoluut afschuwelijk.

Lindqvist rakelt het verhaal in 1992 terug op om aan te tonen dat de idee dat mensen toen niets afwisten van wat er gaande was in de kolonies, geen steekhoudt. Evenmin dat men er andere waarden en normen op nahield toen. Men wist het zodanig goed, dat het nodig was om te doen alsof men, verschrikt en vol afschuw en ontzetting, wegkeek.

Dichter bij huis en tijdperk kleeft de Nederlands-Surinaamse Gloria Wekker er in haar boek in 2016 het label “*Witte Onschuld*” op. Ze wijst op het contrast tussen hoe de Nederlandse samenleving zichzelf brandmerkt als progressief, super open-minded

en uiteraard niet opzettelijk racistisch (in het slechtste geval hoogstens onwetend). Ze contrasteert dat zelfbeeld met het rijke historische en hedendaagse gedeelde culturele archief uit Nederland en de kolonies. Het is duidelijk dat de kennis er altijd al geweest is maar dat er stevast een soort witwasoperatie optreedt. Die laat ons toe telkens weer extreem verrast uit de hoek te kunnen komen wanneer massale wandaden voor de zoveelste keer komen boven drijven.

Bij live beelden uit Libanon en Palestina. Sudan. Congo.

Bij Black Lives Matter.

#BLM

“OMG, we wisten niet dat het zo erg was!”

Marlow maakt uiteindelijk ook een onschuldmanoeuvre door zich af te vragen hoe de afschuwelijke Schultz zo'n uitspraak als “Uitroeien die beesten!” kan doen. De hele koloniale onderneming was immers een groots beschavingsproject van diezelfde beesten, toch? De lijn tussen overheersing, extractie, uitbuiting, uitroeiing en “heropvoeding”, “beschaving”, “moderniseren”, “ontwikkeling”, “democratisering”, ... is flinterdun. Misschien is er geen lijn en is het eerder één en hetzelfde verhaal. Het verhaal van kolonialisme, in het heden en verleden.

Van genocide. En epistemicide. En ecocide.

Verpakt in een *good news show* van mensenrechten, vooruitgang en ontwikkeling. Toen en nu. We gaan er zo graag van uit dat mensen er niet van wisten of weten.

Twee

“Wir haben es nicht gewußt”.

Dit is de zin die me altijd is bijgebleven uit de verhalen over WOII, de oorlog en industriële uitroeiovername die volgde op de wapenstilstand die we vandaag herdenken. Het was allicht de eerste zin in het Duits die ik kende.

‘We wisten er niet van.’

Wikipedia weet ons te vertellen dat *“Wir haben es nicht gewußt”* een gangbaar afleidingsmanoeuvre was van de Duitse bevolking om te verklaren waarom ze niet eerder optraden tegen de uitroeimachine van het naziregime. Omdat ze er niet van wisten. Ik herinner me hoe ik me op school afvroeg hoe dat ‘niet weten’ in godsnaam mogelijk was. Nu ik zelf lesgeef, begrijp ik beter hoe het loopt. Ik geef mijn studenten mensenrechten (en voorheen ontwikkelingssamenwerking) vaak het voorbeeld van hoe we, binnen 40 jaar of zo, terug zullen kijken op bijvoorbeeld de duizenden doden die jaarlijks in het Middellandse Zeegebied vallen, en hoe we ons dan zullen afvragen hoe we dat in godsnaam hebben kunnen laten gebeuren.

Jaar in, jaar uit.

We weten dat we ervan weten, maar niet op een manier die ons alles doet stilleggen tot we een oplossing hebben gevonden omdat het zo onaanvaardbaar is. Een gevoel en houding van urgentie die we onze voorouders verwijten niet gehad te hebben.

De verhalen over de Eerste en Tweede Wereldoorlog in mijn Vlaamse jeugd scherpten mijn moreel kompas aan voor de rest van mij leven. Ze zorgden er ook voor dat ik meeding in het gangbare verhaal dat alle zonden van Israël op Duitsland af te wentelen waren. Het duurde tot ik goed en wel volwassen was, in het buitenland woonde en voor het eerst Duitse vrienden had, vooraleer ik het Duitse volk en de Duitse taal niet spontaan tot het nazisme reduceerde.

Mijn religieuze jeugd in de kerk, zorgde ervoor dat ik Israël als het beloofde land voor het joodse volk nauwelijks in vraag stelde.

Het was pas op de universiteit, toen ik een meer diverse vriendenkring kreeg, dat Palestina en het Palestijnse volk op mijn radar verschenen. Het zou niet mogen afhangen van wie ons pad kruist voor we iedereens waardigheid en bestaansrecht als vanzelfsprekend ervaren en er ook naar handelen. Toch?

Terug naar Lindqvist. Zijn standpunt was dat we genoeg wisten en weten. Maar dat we niet moedig genoeg zijn. Ik worstel al enkele jaren met zijn statement. Als ik denk aan mijn eigen schoolloopbaan weet ik dat we veel hebben meegekregen, maar dat er ook heelder stukken uit de geschiedenisboeken werden weggeknipt. Structurele witwasoperaties. Als ik naar het nieuws luister, heb ik diezelfde indruk.

Dus: weten we werkelijk genoeg?

Maar dan denk ik aan het internet en de sociale media, en weet ik dat er aan toegang tot informatie geen gebrek is. En ik zie dan ook meteen hoe meer weten ons niet automatisch moediger maakt. Vanavond wil ik met jullie luidop nadenken over de urgentie van dit inzicht – dat de kennis voorhanden is, maar de moed ons ontbreekt. We zitten – toen en nu – met een probleem van zien en weten, maar georganiseerd wegstijgen. Waarover gaat moedig weten, her-denken, her-inneren, re-membering?

...

Drie

Lindqvist eindigt zijn boek met dezelfde woorden: *“U weet het. Ik ook. Het ontbreekt ons niet aan kennis. Het ontbreekt ons aan de moed om onder ogen te zien wat we weten en daaruit conclusies te trekken.”* “Het” verwijst naar het fragment dat er net aan vooraf gaat, en ons iets belangrijk zegt over wat we weten en vergeten en waarom, de witwasoperaties waarover ik het had. *“Overall ter wereld waar kennis wordt weggestopt die, als die boven water zou worden gehaald, ons wereldbeeld in duigen zou laten vallen, en ons zou dwingen onszelf ter discussie te stellen – op al die plekken speelt Hart der duisternis zich af.”*

Wat we weten en vergeten, en hoe we dat doen – zonder conclusies te trekken, zonder moed – hangt niet zozeer af van hoe geleerd of *openminded* we zijn als individuen. Het is meer dat we een product zijn van hoe kennis rondom ons georganiseerd is om de status quo in stand te houden. De status quo van *Hart der duisternis*, een uitroeiingslogica in het hart van ons beschavingsdenken.

Ertegenin gaan vergt niet simpelweg meer kennis of bewustwording. Het vergt een bewuste levenslange politieke keuze om in te gaan tegen wat Eddie Glaude “de leugen” noemt: de leugen van het waardeverschil. In zijn boek “*Begin Again. James Baldwin’s America and its urgent lessons for our own*” heeft Glaude het over de Verenigde Staten en hoe de hele samenleving opgebouwd is rond de leugen van het waardeverschil tussen een Wit leven en al de anderen. De leugen is niet zomaar een uitspraak of statement, maar een hele resem aan instituten die de samenleving vorm geven en de leugen mee in stand houdt.

Ik denk vaak over hoe Lindqvist en Baldwin en Glaude het, met betrekking tot verschillende plekken en momenten in de geschiedenis, in essentie over hetzelfde hebben. Over wat en wie het recht heeft te bestaan, en wat en wie niet. Ondanks onze vele discours over mensenrechten en “iedereen gelijk voor de wet”, is heel onze samenleving, inclusief ons denken, georganiseerd rond uitmaken wie mag zijn, en wie niet. Wie en wat uitroei-baar is. *Hart der duisternis*.

Herdenken met moed gaat dan misschien hierover: weerstand bieden aan elke vorm van herdenken en herinneren die de leugen van het waardeverschil mee in stand houdt, onzichtbaar maakt of reproduceert. Laat ik proberen het iets minder abstract te maken.

...

Vier

Ik woon intussen al 11 jaar in Portsmouth in het Verenigd Koninkrijk. Rond 11 november, *Remembrance Day* verschijnt de klapproos er zowat overal in het straatbeeld. Aan de vele monumenten en standbeelden, als een pin op de kleding van velen–

van BBC nieuwslezers tot buschauffeurs, tot Jan met de pet, op straat en op kantoor. De klapproos staat symbool voor de vele Britse soldaten die het leven lieten hier in Flanders Fields. Aan herinnering en herdenking geen gebrek dus – en elk verloren mensenleven is het herdenken waard.

Tegelijkertijd wordt de klapproos ook ingezet ter eer en glorie van het Britse militarisme. De uitvoerende arm van de uitroeimachine. Van het imperialisme. Toen en nu. Het heeft (daarom?) ook lang geduurd voor er in die jaarlijkse herdenking enige aandacht werd geschonken aan het feit dat erg veel van die gevallen levens, soldaten uit de kolonies waren. En omdat al die feiten met elkaar botsen, herdenken we ze gewoon naast elkaar – zonder moed. En zo komt het dat elke keer dat er een oorlogschip van de Navy uit Portsmouth vertrekt of terugkomt, ik mensen aan de waterkant zie staan, enthousiast zwaaiend, met of zonder Britse vlaggetjes.

En zo was het mogelijk dat, toen het tijd werd om 70 jaar D-Day te vieren in Portsmouth, het logischer leek om Donald Trump – met zijn openlijk racistische en xenofob discours en beleid – uit te nodigen om de overwinning op het naziregime te vieren, dan om hem niet uit te nodigen. Trump is uiteraard maar één voorbeeld van hoe we er niet in slagen om, betekenisvol of met moed, het einde van het nazisme te herdenken. Het naziregime is ook maar één voorbeeld van een uitroeimachine of -drang.

...

Vijf

Het voordeel van Trump is dat hij met zijn tirades tegen de “vreemdelingen” en hun “shithole countries” expliciet is over de uitroeilogica’s in het hart van onze beschaving. Heelder verkiezingen worden hier en elders gewonnen op basis van hetzelfde discours.

Het gaf ons Brexit.

Eddie Glaude's "leugen" van het waardeverschil zit zo diep in ons denken gebakken dat het logischer is om mensen te laten verdrinken of verstikken, op te jagen, op te sluiten, op straat te laten slapen, jarenlang in juridische onzekerheid en aan de onderkant van de samenleving te houden, dan ons serieuze vragen te stellen bij landsgrenzen en papieren.

Waarom is het zoveel logischer dat een grens, een document of nationaliteit bepaalt of iemand zich van punt A naar B mag verplaatsen of die trip overleeft? Dat is de leugen. Het feit dat we "ja maar..." sneller gedacht krijgen dan: "dit is onaanvaardbaar."

"Overall ter wereld waar kennis wordt weggestopt die, als die boven water zou worden gehaald, ons wereldbeeld in duigen zou laten vallen, en ons zou dwingen onszelf ter discussie te stellen – op al die plekken speelt Hart der duisternis zich af."

...

♪ *Pendulum* - Sara Salvénius & Sun*Sun*Sun

...

Zes

Wat me het meeste is bijgebleven over de lessen over de Grote Oorlog, is hoe Vlaamse soldaten als kanonnenvlees werden gebruikt. Er werd ons toen verteld, op school, in jeugdboeken..., hoe velen van hen vielen omdat ze de instructies van hun Franstaligen oversten niet verstonden. Het leerde me op jonge leeftijd de link tussen macht en taal, en leven en dood te begrijpen. Het heeft me ook met de nodige sympathie doen begrijpen hoe de Vlaamse beweging hieruit is kunnen groeien.

Het maakt een super-Vlaming van mij in het buitenland telkens mensen er automatisch van uitgaan dat ik allicht Franstalig ben als ik zeg dat ik uit België kom. “Non, je suis néerlandophone!”

Het is hetzelfde begrip dat me met afschuw doet kijken naar hoe taal vandaag in Vlaanderen wordt ingezet om de leugen van het waardeverschil mee in stand te houden. We leggen mensen op welke taal ze thuis best met hun kinderen zouden spreken. We hebben een hele resem theorieën over (sommige) talen en leerachterstand – maar reproduceren eigenlijk eeuwenoud racistisch gedachtengoed over intelligentie en beschaving. We ontzeggen toegang tot sociale woningen en andere voorzieningen omwille van taal. Taal als voorwaarde om te mogen meedoen aan de samenleving lijkt ons logischer dan ervan uitgaan dat men juist door de deelname een taal leert?

De leugen van het waardenverschil zit in de “ja maar...” argumenten die spontaan in ons opkomen, want we weten dat we die houding niet tegenover elke taal hebben. Voor de kinderen van de Amerikaanse expat is er de internationale school. Toen ik op Erasmus naar Italië mocht, was taal geen voorwaarde. Het was het doel. De Grote Oorlog met moed herdenken, kan betekenen dat we serieus herzien hoe we taal inzetten als verdeelsleutel van wie (waardig) mag zijn en wie niet.

...

Zeven

Ik denk aan een andere verdeelsleutel: de hoofddoek. Europa's – foute – zelfidentificatie als Christelijk en seculier continent, gaat al een paar eeuwen mee. Onze misvattingen voeden onze wildste beschavingsideologieën en -fantasieën, hier bij ons, en in het buitenland. In het verleden en evenzeer vandaag. Zozeer dat het logischer lijkt om vrouwen te bevrijden, niet door hen gewoon de keuze te laten maar door hen de toegang tot arbeid of onderwijs te ontzeggen. We vinden het zelfs logisch om plekken zoals Afghanistan te bombarderen om vrouwen te bevrijden van de boerka.

De misvatting zit zo diep dat Europa, na decennia outsourcen van haar eigen conflicten, er toch in slaagt een Nobel-vredesprijs uit de brand te slepen. Of Obama.

De leugen van het waardeverschil zit in het feit dat het gemakkelijker is om te denken dat ónze samenleving beschaafd is en waarden en normen heeft - en anderen niet per sé - dan dat het is ervan uit te gaan dat onze gedeelde menselijkheid er net in bestaat dat we net dat delen: het hebben van waarden en normen. Dat geen volk voorloopt op een ander.

“Ja maar...de Islam...”

Moedig herdenken betekent dan misschien bewust afleren; afleren hoe we haast automatische mensen en gemeenschappen hiërarchisch indelen. Moedig herdenken betekent dan: er systematisch van uitgaan – zoals de niet-witgewassen geschiedenis ons ook leert – dat we allen in staat zijn tot groots geweld, maar evenzeer grootse schoonheid, en levensreddende waarden en normen.

Acht

Ik denk aan nog een andere verdeelsleutel: huidskleur. We ontkennen het graag, want het voert ons terug naar het nazisme – en die oorlog hadden we gewonnen, toch?

De ontkenning van racisme – denk aan Gloria Wekker's *Witte Onschuld* – is haast een herdenkingsritueel op zich. Ik herinner me de Zonder Haat Straat campagne in Antwerpen in 2006 – intussen bijna twintig jaar geleden. Hoe mensen zeiden dat ze nu wakker geschud waren, dat ze zagen dat racistisch geweld deel uitmaakt van onze samenleving en dat ze klaar waren om ertegen te vechten. Als we doorspoelen naar 2020 (met niet aflatend racisme en racistisch geweld in de tussenjaren), zien we dat we weer op straat kwamen om te verkondigen dat zwarte levens ertoe doen, dat we nu echt doorhebben hoe erg racisme is, en dat we het nu echt gaan aanpakken.

“U weet al genoeg. Ik ook. Het ontbreekt ons niet aan kennis. Het ontbreekt ons aan de moed om onder ogen te zien wat we weten en daaruit conclusies te trekken.”

Hoe ziet moedig her-denken en herinneren van racisme in onze samenleving eruit? Hoe geraken we verder dan elke vijf jaar racisme even niet te vergeten. Hoe kunnen we “re-memberen” in de zin van terug aan elkaar rijgen, herstellen?

...

Negen

Naar aanleiding van de Black Lives Matter protesten in België, besloot het Federaal parlement een bijzondere Parlementaire Commissie in het leven te roepen. Die zou zich buigen over de Belgische koloniale geschiedenis in Congo, Rwanda en Burundi. Ze zou zich laten bijstaan door een groep experts. Ik werd uitgenodigd om hier deel van uit te maken, maar bedankte beleefd. Het initiatief was allicht goed bedoeld en sowieso broodnodig. Maar racisme in de Belgische samenleving vertalen naar iets dat we moeten onderzoeken in archieven en het verre buitenland; als iets dat enkel onze letterlijke kolonies aanbelangt; als de verdeel-en-heers operatie tussen de verschillende gemeenschappen die met racisme te maken krijgen in ons België van vandaag; ...dit alles deed me meteen vermoeden dat het geen moedige her-denkings oefening was.

Lindqvist's *“we weten al genoeg”*.

Twee jaar later liep dit initiatief op een sisser af, want de moed om conclusies te trekken uit wat we weten was er niet. Excuses aanbieden, standbeelden neerhalen, gedenkplaten ophangen, (misschien) geroofde kunst teruggeven, straatnamen veranderen, roet- of regenboog Pieten...vaak moeizaam, maar die dingen konden. Beleid rond herstel en herstelbetalingen zijn dan weer een brug te ver.

“Overal ter wereld waar kennis wordt weggestopt die, als die boven water zou worden gehaald, ons wereld-beeld in duigen zou laten

vallen, en ons zou dwingen onszelf ter discussie te stellen – op al die plekken speelt hart der duisternis zich af.”

...

Tien

Ik heb mijn hoofd zitten breken over hoe we in het Westen zo fundamenteel verschillend reageren op wat zich in Oekraïne en Palestina afspeelt. Hoe – terecht – onze eerste reflex was om de grenzen open te gooien voor Oekraïense vluchtelingen en hun toegang tot onze sociale voorzieningen bij wet mogelijk te maken. Hoe het conflict voor ons blijkbaar zo simpel is dat Rusland de agressor is en Oekraïne het slachtoffer. Dat het logisch lijkt om Rusland te boycotten maar Israël niet.

Intussen kijk ik terug op een jaar verhoogde systematische uitroeiing van een volk in Palestina, maar onze overheden zijn er nog niet helemaal over uit of het een genocide is. Voor de zekerheid schorten we onze handelscontracten en onvoorwaardelijke steun aan de Israëliëse staat nog even niet op.

Ik kijk terug op een jaar waarin de vrijheid van meningsuiting met harde hand aan banden is gelegd. In Engeland werd een collega gearresteerd voor een tweet. Het hele arsenaal van de anti-terreur wetgeving werd bovengehaald om mensen het zwijgen op te leggen. Lesgeven over apartheid, bezetting en kolonisatie, ook bij wie het in de jobomschrijving staat, werd een heikele, mogelijks criminele onderneming. Studenten die besloten hun eigen universiteit te bezetten met de vraag om de financiële banden met Israël en de wapenlobby's door te knippen, werden door hun eigen universiteit voor de rechter gedaagd.

Omdat ze de moed hebben om in te gaan tegen de leugen van het waardenverschil. Omdat ze herdenken met moed. Ze trekken conclusies uit de her-denking van de Holocaust die niet enkel de daad maar het systeem van bezetting, van uitdrijving en uitroeiing fundamenteel in vraag stelt. We vragen ons hier af hoe herdenken met moed er uitziet, maar we hebben voorbeelden genoeg.

Palestina confronteert ons met het diep moreel failliet van hoe we onze oorlogen en de Holocaust herdenken. In onze

uitroeiingslogica denken we dat de slogan: “*van de rivier tot aan de zee*” enkel kan betekenen dat ofwel het ene ofwel het andere volk wint en bestaansrecht heeft in het zogenaamde beloofde land. Het is de logica waarmee we onze eigen naties hebben georganiseerd; ons grootste exportproduct. Antisemitisme ook. Waarom lijkt het gemakkelijker om aan een onleefbare, versnipperde twee-statenoplossing te denken dan dat “*van de rivier tot aan de zee, Palestina zal vrij zijn*” alle levensvormen op dat stukje grond zou kunnen inhouden?

“Overal ter wereld waar kennis wordt weggestopt die, als die boven water zou worden gehaald, ons wereld-beeld in duigen zou laten vallen, en ons zou dwingen onszelf ter discussie te stellen – op al die plekken speelt hart der duisternis zich af.”

...

Elf

“U weet het. Ik ook. Het ontbreekt ons niet aan kennis. Het ontbreekt ons aan de moed onder ogen te zien wat we weten en daaruit conclusies te trekken.”

Herdenken met moed is geen kwestie van meer kennis. Of van jaarlijks herdenken. Of van bewust niet vergeten. Het gaat om herinneren als een bewuste, politieke daad die ingaat tegen de leugen van het waardeverschil. Niet ter eer en glorie van de een of andere staat of volk. De een of andere held of heldin. De een of andere oorlog. Herinneren en herdenken met moed is dan een levenslang project van bewust afleren, geen jaarlijkse afvinkoperatie. Afleren als in nadenken over het afschaffen van sommige van de meest vanzelfsprekende structuren in onze samenleving. Van de structuren die de leugen van het waardeverschil reproduceren en in stand houden. Afleren als in komaf maken met onze aangeleerde wereldbeelden die de uitroeiingslogica mogelijk, aanvaardbaar en onzichtbaar maken.

Herdenken met moed gaat om nooit meer: “uitroeien die beesten.”